

**“Filologiya va pedagogikada yangicha ilmiy izlanishlar:
an'anaviylikdan zamonaviylikka”**

**ALISHER NAVOIY VA AHMAD POSHO LIRIKASIDA TASAVVUFIY
RAMZ VA TIMSOLLARNING POETIK FUNKSIYASI**

Gadjiyeva Galiba Ali qizi

Filologiya fanlari doktori, dotsent

Naxchivon davlat universiteti

Tarix-filologiya fakulteti

Ozərbayjon tilshunosligi kafedrası

oguz.haciyev@gmail.com

Qahharova Dilafro'z Abdug'afforovna

O'zDJTU Jahon adabiyoti

kafedrası v.b dotsenti, f.f.f.d PhD

KIRISH

Sharq mumtoz adabiyotida tasavvufiy tafakkur badiiy obrazlar va ramzlar tizimining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan. Mumtoz shoirlar ijodida qo'llanilgan gul, bulbul, may, soqiy, sham', parvona, yor, zulf, ko'z, hijron va visol kabi obrazlar ko'pincha tashqi ma'nosi bilan cheklanmay, chuqur irfoniy mazmunni ham ifodalaydi. Bunday ramzlarning asosiy xususiyati ularning ko'pqatlamli semantik tabiatga ega ekanligidir. Ya'ni bir obraz bir vaqtning o'zida ham estetik, ham lirik, ham falsafiy-tasavvufiy mazmunni ifodalashi mumkin.

Alisher Navoiy va Ahmad Posho ijodida ana shunday ramz va timsollar muhim poetik vazifa bajaradi. Har ikki shoir XV asr turkiy adabiyotining yirik vakillari bo'lib, Sharq mumtoz she'riyati an'analaridan ijodiy foydalangan. Navoiy ijodida tasavvufiy ramzlar insonning ruhiy kamoloti, ilohiy ishq, nafsni yengish, fanolik va haqiqatni anglash kabi tushunchalar bilan bog'liq holda talqin qilinsa, Ahmad Posho lirikasida ular divan she'riyatining an'anaviy poetik tizimi tarkibida namoyon bo'ladi. Ahmad Posho devonidagi diniy-tasavvufiy unsurlar ham zamonaviy tadqiqotlarda alohida o'rganilgan.

Tasavvufiy ramz – muayyan badiiy obraz vositasida bevosita ko'rinmaydigan, botiniy yoki irfoniy mazmunni ifodalashga xizmat qiluvchi poetik vositadir. Mumtoz she'riyatda ramzlarning mazmuni yagona ma'noga ega emas. Masalan, “gul” oddiy go'zallik timsoli bo'lishi bilan birga, ilohiy jamolni; “bulbul” oshiqni; “may” ilohiy

ishq zavqini; “soqiy” esa ruhiy kamolot yo‘lida yo‘l ko‘rsatuvchi timsolni anglatishi mumkin.

Alisher Navoiy lirikasida tasavvufiy ramzlar nihoyatda faol qo‘llangan. Shoir ularni tayyor an‘ana sifatida takrorlash bilan cheklanmay, o‘zining falsafiy-estetik qarashlari bilan boyitadi. Xususan, gul va bulbul obrazlari orqali ishq va oshiqning holati, sham’ va parvona orqali esa oshiqning ma’shuqa yo‘lida o‘zligini unutishi ifodalanadi. Parvonaning sham’ atrofida aylanishi va unga intilishi oshiqning yor vasliga bo‘lgan cheksiz intilishini ifodalovchi ramziy model sifatida namoyon bo‘ladi.

Navoiy poetikasida may va soqiy obrazlari ham alohida ahamiyatga ega. Zohiriy jihatdan may ichimlik, soqiy esa uni uzatuvchi shaxs sifatida tasvirlansada, tasavvufiy talqinda may ilohiy ishqning mast qiluvchi zavqini, soqiy esa bu zavqni oshiq qalbiga yetkazuvchi vositani anglatishi mumkin. Bunday ko‘pma’ nolilik Navoiy she’riyatining poetik imkoniyatlarini kengaytiradi.

“Yor” obrazi esa Navoiy lirikasidagi eng muhim ramziy timsollardan biridir. Yorning zohiriy go‘zalligi tasvirida shoir Sharq mumtoz poetikasining an‘anaviy vositalaridan foydalansa-da, bu go‘zallik ko‘pincha ilohiy jamol bilan bog‘lanadigan ma’no qatlamini yuzaga chiqaradi. Natijada tashqi go‘zallikdan botiniy go‘zallikka o‘tish jarayoni vujudga keladi. Bu holat Navoiy poetikasidagi zohir va botin uyg‘unligining muhim ko‘rinishidir.

Ahmad Posho lirikasida ham gul, bulbul, may, soqiy, sham’ va parvona singari obrazlar faol qo‘llanadi. Uning g‘azallarida yor go‘zalligi, oshiqning iztirobi, hijron va visol bilan bog‘liq an‘anaviy obrazlar muhim o‘rin tutadi. Ahmad Posho she’riyatidagi diniy va tasavvufiy unsurlar uning umumiy poetik tizimining muhim qatlamlaridan biri sifatida baholanadi.

Ahmad Posho ijodida ramzlarning funksiyasi, avvalo, lirik kechinmani kuchaytirish, obrazning estetik ta’sirchanligini oshirish va ma’no doirasini kengaytirish bilan belgilanadi. Masalan, bulbulning gulga intilishi oshiqning yorga bo‘lgan sadoqatini ifodalasa, sham’ va parvona munosabati ishq yo‘lidagi fidoyilik timsoliga aylanadi. Shu bilan birga, mazkur obrazlar tasavvufiy talqinga imkon beruvchi semantik maydonni yuzaga keltiradi.

Navoiy va Ahmad Posho lirikasidagi tasavvufiy ramzlarni qiyoslaganda, avvalo, ularning umumiy Sharq poetik an‘analariga tayanishi ko‘zga tashlanadi. Har ikki shoirda ham gul-bulbul, sham’-parvona, may-soqiy, yor va oshiq kabi juftliklar muayyan poetik munosabatni ifodalashga xizmat qiladi.

Gul va bulbul timsolida oshiq va ma’shuqa munosabati mujassamlashadi. Gul go‘zallik va jamolning, bulbul esa unga oshufta bo‘lgan oshiqning timsolidir. Navoiyda bu obrazlar ko‘pincha ilohiy ishq va ruhiy intilish bilan bog‘liq falsafiy ma’nolarni ham yuzaga chiqaradi. Ahmad Poshoda esa ular ko‘proq lirik kechinma,

go'zallik va oshiqning iztirobini ifodalash vazifasini bajaradi. Biroq har ikki holatda ham ramzning mazmuni oddiy tasvirdan ancha kengdir.

Sham' va parvona obrazlari ham ikki shoir poetikasidagi mushtaraklikni yaqqol ko'rsatadi. Parvona o'zini sham' alangasiga bag'ishlagani kabi, oshiq ham yor yo'lida o'zligini unutadi. Tasavvufiy talqinda bu holat insonning o'z "men"idan kechishi va Mutlaq Haqiqatga intilishi bilan bog'lanadi. Navoiyda ushbu ramzning falsafiy-irfoniy mazmuni chuqurroq namoyon bo'lsa, Ahmad Poshoda u ko'proq lirik-emotsional mazmunni kuchaytiradi.

May va soqiy timsollari ham tasavvufiy poetikaning muhim elementlaridan sanaladi. Navoiyda may ramzi ishq zavqi, ruhiy mastlik va ma'naviy holatni ifodalash imkoniyatiga ega. Ahmad Poshoda ham may va soqiy an'anaviy divan poetikasining tarkibiy qismi sifatida ishlatiladi. Demak, ikki shoirning mazkur obrazlardan foydalanishida umumiy poetik an'ana mavjud bo'lsa-da, Navoiyda ularning falsafiy mazmuni yanada kengroq ochiladi.

Qiyosiy jihatdan yana bir muhim xususiyat shundaki, Navoiy tasavvufiy ramzlarni ko'pincha yaxlit falsafiy konsepsiya tarkibida qo'llaydi. Uning obrazlar tizimida ishq, ma'rifat, fano, komil inson va ilohiy haqiqat tushunchalari bir-biri bilan uzviy bog'lanadi. Ahmad Posho ijodida esa ramzlar asosan divan she'riyatining estetik va lirik tizimi bilan uyg'unlashadi. Shu sababli uning she'rlarida ramzlarning tasavvufiy mazmuni ba'zan bevosita emas, balki poetik ishora va ko'pma'nolilik orqali yuzaga chiqadi.

Alisher Navoiy va Ahmad Posho lirikasida tasavvufiy ramz va timsollar mumtoz Sharq she'riyatining umumiy poetik an'analari asosida shakllangan. Gul, bulbul, sham', parvona, may, soqiy, yor va oshiq kabi obrazlar ikki shoir ijodida ham muhim badiiy vazifa bajaradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Navoiy tasavvufiy ramzlardan foydalanishda ularning falsafiy va irfoniy imkoniyatlarini keng ochib bergan. Uning poetikasida ramzlar insonning ruhiy kamoloti, ilohiy ishq va haqiqatga intilish jarayonini ifodalashga xizmat qiladi. Ahmad Posho ijodida esa ayni ramzlar divan she'riyatining an'anaviy estetik tizimi bilan uyg'unlashib, lirik kechinmani kuchaytirish, go'zallikni tasvirlash va ishq mazmunini chuqurlashtirish vazifalarini bajaradi.

Demak, Navoiy va Ahmad Posho lirikasidagi tasavvufiy ramzlarning qiyosiy tadqiqi XV asr turkiy adabiyotlaridagi mushtarak poetik an'analarni aniqlash bilan birga, har ikki shoirning individual badiiy tafakkurini ham ochib beradi. Ramzlarning ko'pqatlamli tabiati esa mumtoz she'riyatning estetik-falsafiy imkoniyatlarini belgilovchi muhim omillardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy, A. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Navoiy, A. Lison ut-tayr. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1983.
3. Navoiy, A. Nasoyim ul-muhabbat. – Toshkent: Fan.
4. Komilov, N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O‘zbekiston, 2009.
5. Haqqul, I. Navoiyga qaytish. – Toshkent: Fan, 2007.
6. Uludağ, S. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. – İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2005.
7. Ahmed Paşa. Ahmed Paşa Divanı. Haz. Ali Nihad Tarlan. – İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.

Tarlan, A. N. Ahmet Paşa Divanı. – Ankara: Akçağ Yayınları